

Počtář i básník stříbrného plátna

Širší veřejnost zná Gustava Machatého jako autora první erotické scény v dějinách české kinematografie, cinefilští snobové jej naopak uctívají jako velkého a nedoceneného experimentátora. Strážlivější pohled přináší rozsáhlá monografie Jiřího Horníčka.

JAKUB GROMBÍŘ

Gustav Machatý (1901–1963) patří k nejzajímavějším, ale také nejzáhadnějším postavám v dějinách české kinematografie. Snad nejlépe ho charakterizuje následující poněkud patetické vyznání: „Byl jsem tělem i duší upsán ďáblu, který páchl lakem a celulosou.“ Oba podtituly knihy, *Touha dělat film* a *Osobnost režiséra na pozadí dějin kinematografie*, prozrazují, že filmový historik Jiří Horníček měl šťastný nápad vyprávět Machatého příběh na pozadí dobového vývoje filmové tvorby i produkce: od éry všeobecného nadšení a improvizace, která okouzila osmnáctiletého chlapce, až do dob, kdy se o filmových scénářích rozhodovalo v politbyrech či kancelářích všemocných producentů. Pečlivá heuristická práce uvádí na pravou míru některé omyly a nepřesnosti v dosud nejreprezentativnější studii Myrtila Frídy a Jaroslava Brože (vyšla v časopise *Film* a doba v roce 1969), které většina filmových historiků do této doby suverénně přejímala.

Sentimentální obraz Machatého jako zneuznaného génia poněkud narušuje svědectví dalšího filmového průkopníka Jana Svatoslava Kolára, zdůrazňující tvrdý pragmatismus a otcovské peníze, které stály za počátkem jeho kariéry. Po natočení prvních režijních pokusů *Teddy by kouřil* a *Dáma s malou nožkou* odjel Machatý do Hollywoodu, kde se ovšem neprosadil; o této etapě jeho života se příliš nepodařilo zjistit ani Horníčkovi. Ale už v roce 1926 vstoupil do české kinematografie se sobě vlastní okázalostí: adaptací Tolstého novely *Kreutzerova sonáta*. Skandální předloha slavného spisovatele spolu s nebývalou velkorysou realizací daly vzniknout prvnímu československému filmu skutečně světové úrovně.

Po tomto úspěchu následoval útok stranou. Mezinárodní romantický velkofilm *Švejk v civilu* bývá obvykle zavrhován jako ryzí kalkul, který nemá s Haškovou předlohou zřetelně nic společného, ale Horníček poukazuje na souvislosti se stylem Ernsta Lubitsche, což je v českém prostředí ojedinělé. Každopádně se ukázalo, že Machatého talent nejde vždy ruku v ruce se soudností.

Mladý muž dobývá svět

Paradoxní náladu dvacátých let, kdy byl film na jedné straně obdivován jako posel nové doby a na straně druhé zavrhován pro primitivismus výrazových prostředků, dokazuje Klub za nový film, založený Karlem Teigem, Artušem Černíkem a dalšími avantgardními umělci; jejich ambiciózní plány zůstaly v platonické rovině, neboť tyto intelektuálové hluboce opovrhovali soudobými českými filmaři jako kýčari a šarlatány a odmítali s nimi jakkoli spolupracovat (Jaroslav Seifert, který se podle některých pramenů podílel na scénáři *Kreutzerovy sonáty*, tuto svoji aktivitu pečlivě tajil – po zkušenostech se známou aférou, kdy byl z Devětsilu vyloučen Jiří Voskovec za účinkování ve filmu *Pohádka máje*).

Gustav Machatý nebyl zdaleka jediný, kdo viděl budoucnost filmu v překonání lokálních omezení (na druhou stranu, ač se Machatý vždy snažil prosadit v cizině, zúčastnil se protestů českých filmařů proti dovozu německých snímků – za vlastenectvím se však skrýval přízemní strach z konkurence). Snaživý kosmopolitismus německého filmu ilustruje například představitel hlavní role v *Erotikonu*, Ámilian Maximilian Pouch ze Štýrského Hradce, který

se specializoval na nordické typy pod roztomile přitroublým pseudonymem Olaf Fjord. Sympatickým rysem, jímž také předběhl svoji dobu, byl Machatého zvyk obsazovat do hlavních rolí málo známé tváře. Ne vždy ho ovšem vedly úmysly čistě umělecké – například v případě Hedy Kieslerové jistě hrála hlavní roli fyzická přitažlivost.

Celoevropský úspěch a potvrzení Machatého tuzemské výjimečnosti přinesl *Erotikon* (1929) podle námětu Vítězslava Nezvala a s mnohokrát citovanou scénou splynutí dvou dešťových kapek. Zatímco *Erotikon* a *Extase* nesmějí chybět v žádné slušné filmové encyklopedii, film *Ze soboty na neděli* zapadl a dá se s Horníčkem souhlasit, že neprávem. Realistický obraz pražského nočního života v mnohém až nečekaně předjímá postupy anglického hnutí Free Cinema. O tom, že poměry v prvorepublikové kultuře byly složitější, než se dnes jeví, svědčí skutečnost, že na film napsal pochvalnou recenzi Karel Hašler, kterého by nikdo nepodezíral z obdivu k avantgardnímu umění.

Po Haškovi se Machatý pokusil převést do filmové podoby také předlohu Karla Poláčka, výsledek byl však ještě slabší. Ve filmu *Načera-dc, král kibiců* sice podává Hugo Haas životní výkon, ale po slibném komediálním začátku se film nepochopitelně láme v rodinné melodrama, vyvolávající smích spíše nechtěně.

Tolik proslulé drama milostného trojúhelníku *Extase* je dnes skutečně určeno jen filmovým fajnšmekrům, kteří ocení Stalichovu mistrovskou kameru a nápaditou stavbu záběru, již mnozí vykrádají dodnes; naproti tomu řadový divák bude larmoyantností děje spíše pobaven. V centru Machatého pozornosti tradičně byla formální stránka filmu a náměty si vybíral často dost banální, takže jeho pozdější filmy *Nocturno* a *Ballerine* se už pohybují na samé hranici kýče. Pro představu postačí úvodní věta synopse k *Nocturnu*, připomínající spíše repliky z *Pytlákovy schovanky*: „Marie, vdaná atraktivní žena pěstěného zevnějšku, je nespokojená s všedností každodenního rodinného života.“ Sentimentální povahy dojímal a postava opuštěného synka hlavní hrdinky (hrála ho Machatého nevlastní dcera Donata Rayová). S tím podivuhodně kontrastuje vzpomínka Jana Stalicha, jak k filmu *Nocturno* pořizoval pikantní záběry z nevěstince určené speciálně pro jihoamerický trh (osud těchto kopií se však nepodařilo dohledat). Doba jistě nebyla tak nevinná, jak se nám zpětně jeví; například některé reklamní triky zmiňované Horníčkem silně připomínají naši současnost.

Zajímavé je, že promítání *Extase* provázely místy násilné protesty, v Rouenu rozhořčené diváky nedokázala rozehnat ani policie. Jejich důvodem však nebylo mravní pohoršení, ale naopak to, že film ukázal podstatně méně, než reklama slibovala. Machatý měl zkrátka pověst potíživý a neskrývaný arivismus mu také na popularitě nepřidával. Za těchto okolností se rozhodl zkusit štěstí přímo v centru světového filmu.

Americká anabáze

Po odchodu do zámoří v roce 1936 se Machatému už tolik nedařilo. Dokumenty ze zákulisí cenzury (tzv. Breenovy komise) ukazují, že tehdejší hollywoodské poměry měly blíž k autoritativním režimům než k současnému náhledu, že mravně je to, na čem se dá vydělat. V takových podmínkách se tvůrce Machatého naturelu jen stěží mohl prosadit. V roce 1939 ještě natočil

Heda Kieslerová-Lamarrová se do dějin nezapsala jen svým tělem, ale je také držitelkou několika patentů v oboru elektrotechniky. Repro archiv nakladatelství Host

pozoruhodné kriminálně psychologické drama *V mezích zákona* (zde potvrdil cit pro výběr hereček, když objevil pozdější hvězdu Ruth Husseyovou), ale už ztratil příliš mnoho energie a pověst tvůrce *Extase* v tvrdé konkurenci mnoho nevážíla. Po válce se tak živil mimo jiné domácí výrobou sušičů na žiletky (ať si pod tím představíme cokoliv) a celkem pochopitelně mu nevyšel ani pokus prosadit se za pomoci přítelkyne Nezvala ve znárodněné československé kinematografii. Každopádně i v tomto období natočil nadprůměrné filmy *Žárlivost* a *Hledané dítě 312* a podílel se na scénáři k výbornému filmu *Stalo se 20. července* – to je pořád daleko víc, než ve světě dokázali i ti neambicióznější čeští filmaři současnosti.

Zábavným, byť pro někoho snad až trochu bulvárním doplňkem knihy jsou dopisy účetního Morávka (křestní jméno nikde neznámé, což je stejně symptomatické jako okázalé devótní tón jeho hlášení; do profesionální hierarchie ona prvorepubliková demokracie příliš

nezasahovala) řediteli firmy Slaviafilm z natáčení slovenských exteriérů k *Extasi*. Pracovat pro Machatého skutečně nebylo nic příjemného. V jeho složitě osobnosti se umělecká citlivost prolínala s nejnižším dryáčnictvím a není divu, že perfekcionismus a sklony k hysterii často komplikovaly život jemu i všem okolo.

Horníčkova kniha je napsána čtivě, přitom dokáže držet odstup od tématu a nijak Machatého neidealizovat. Historickou důkladnost zručně spojuje s prvky teoretického a kritického přístupu, dokáže epizody zasazovat do dobových souvislostí; vytváří díky tomu knihu, která neupadá do úzkého odbornictví ani do bulvární podbídivosti. Za zmínku stojí i kvalitní grafická úprava, využívající četných filmových fotografií. Publikace tak důstojně zaplnila jednu z nejtrapněji zejcích mezer v dějinách českého filmu.

Jiří Horníček: *Gustav Machatý. Touha dělat film*. Host, Brno 2011.

Portrét Gustava Machatého zaslaný příteli J. S. Kolárovi z USA (1921–1922). Repro nakladatelství Host